

ÚTON a KALLIGRAMMAL

A míg a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének (Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied – FÚSAV) tudományos munkatársa voltam, munkáim: a könyveim és tanulmányaim túlnyomórészt az SZTA Kiadójában (Vydavateľstvo SAV) jelentek meg. Amikor azonban 1991 elején önként nyugdíjba vonultam, kapcsolatom a kiadóval a múlté lett. De épp ebben az évben alapították meg a Kalligram Könyvkiadót. Az akadémia kiadójától tudományos munkatársként búcsút vettem, a filozófiától azonban nem. Ellenkezőleg: örültem, hogy végre akadálytalanul dolgozhatok, azt írhatom, amit gondolok, és semmiféle politikai ideológia nem fog rám nehezedni. Ez volt ugyanis a helyzet negyvenegy éven át, amíg a Filozófiai Intézetben dolgoztam – ez az időszak ugyanis a „szocializmus építésének“ éveit jelentette, és Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottságának a legfőbb tisztségviselői a filozófiában nem láttak mást, mint a sztálini marxizmus legfontosabb szótölcserét. Az említett személyek (és mások) felügyelete alatt álltunk, és számos konfliktusunk volt velük, különösen nekem. De ma már ez mellékes.

Amikor tehát az SZTA Kiadójával folytatott együttműködésemnek 1991-ben vége szakadt, s ugyanebben az évben létrejött a Kalligram, akkor a sors kegyes volt hozzám, s kapcsolatba léphettem a Kalligrammal. Arra már, sajnos, egyáltalán nem emlékszem, miként került rá sor, de tudom, hogy örültem neki. Magyar kiadónak tartottam, és tulajdonosa s vezetője, Szigeti László úr személye, valamint a kiadott, szlovák nyelvre lefordított magyar könyvek száma alapján ez így is volt. De ez egyáltalán nem zavart. A magyar irodalom iránti viszonyom jó volt, amit mindenekelőtt egy csehre lefordított magyar regénynek: Zilahy Lajos *A lélek kialszik* című könyvének köszönhettem. Ezt a történetet nem hagyhatom megemlégetlenül.

Noha Ruttkán születtem és Turócszentmártonban¹ kezdtem gimnáziumba járni, a háború alatti szlovák állam idején, az 1941/1942-es tanév elején apám zsidó származása miatt kizártak az iskolából. Néhány nappal később azonban már az eperjesi² Szlovák Evangélikus Kollégiumi Gimnázium negyedik osztályában ültem. Tizennégy éves voltam, s a gimnáziumban a kulturális felemelkedés négy évét éltem meg. Bevallom, odahaza addig csak meséket olvastam, amelyeket a ruttkai községi könyvtárból kölcsönöztem ki. Igaz, elolvastam Pavol Beblavý *Jánošík*³ című könyvét és Andersen meséit is, de gyerekkoromban az irodalom csak a szórakozást jelentette számomra. Egyszer ugyan eszembe jutott, hogy

már nagy vagyok és regényeket kellene olvasnom, s ki is kölcsönöztem egyet – de annyira untatott, hogy elolvasatlanul vittem vissza, és maradtam a meséknél. Utóbbiak felnőttkoromban sem hagytak nyugodni, s *Fantáziától a valóságig* címmel (*Od fantázie ku skutočnosti*, Bratislava, Osveta 1963) írtam egy könyvet, amelyben Dobšinský meséit elemeztem, de másképp, mint maga Dobšinský és a Štúr-nemzedék⁵ tagjai. S most is olvasok meséket, mégpedig Herman Hesse tollából: szlovák fordításban a *Különös üzenet egy másik csillagról* címet kapták, német eredetiben azonban csak ennyi a címük: *Märchen – Mesék*.

A mesék ideje Eperjesen véget ért. Kollégiumban laktam, ahol volt egy nagyon jó barátom: származására nézvést magyar lehetett, mert magyar neve volt, szülei azonban nem sokkal a Szlovák Állam⁶ megalakulása után szlovákosították. Bár ugyanabba az osztályba jártunk, a barátom kulturális tekintetben jóval magasabban állt nálam: Zilahy *A lélek ki-alszik* című művének fentebb említett cseh fordítását is ő mutatta meg nekem. El is olvastam: arról szólt, hogy az amerikai magyarok hogyan veszítik el fokozatosan a magyarságukat. Különösen sokat nem mondott nekem: mi közöm volt az amerikai magyarok elnemzetlenedéséhez? Barátom azonban magyarázni kezdte nekem a könyvet, hogy lásd, mi az, ami vonzó benne és művészi. Egyáltalán nem a tartalomról volt szó, hanem a formáról. Felhívta a figyelmemet az egyes részekre és mondatokra, és rámutatott, miként sikerült a szerzőnek néhány szóval jellemeznie egy szituációt, egy embert, s oly módon megragadni a lényegét, annyit elmondania róla, aminek az elmondásához akár több oldalra is szükség volna. Jó tanuló voltam, és gyorsan megértettem a dolgot. Azóta csak művészi rangú szépirodalmat, prózát és verseket olvasok.

A szlovák nyelven hozzáférhető magyar irodalomhoz leginkább akkor jutottam közel, amikor már el-eljártam a Kalligram szerkesztőségébe az Óvárosi (Staromestská) utcába, ahol időnként Szigeti úrral is találkoztam. Nagyon rokonszenves és előzékeny úr volt, aki rám is időt szakított, s megesett, hogy nagyon sokáig beszélgettünk. Igen széles látókörrel rendelkezett, s a vele folytatott eszmecsere tanulságos volt és szórakoztató. És sosem távoztam üres kézzel. Ajándékként fokozatosan olyan könyveket vittem haza, mint Esterházy Pétertől a *Harmonia caelestis* és az *Egy nő*, Nádas Pétertől a *Párhuzamos történetek* három kötetét, de olyanokat is, mint Darwintól *A fajok eredetét*, Peter Sloterdijk *A cini-kus ész kritikája* című könyvét, John Dewey-től a *Liberalizmus rekonstrukcióját*, Bertrand Russelltől a *Nyelv és megismerés* című művet s az Alexander Hamilton, James Madison és John Jay gondolatvilágát feltáró kötetet, a *Föderalistát*. Mint látható, Szigeti úr a fentiekben túlmenően bőkezű is volt.

Szerzőként sem lettem dologtalan: hat kötetem jelent meg a Kalligramnál – hármát én írtam, hármát pedig fordítottam. A következőkről van szó: *Levelek a filozófusoknak* (*Listy filozofom*, 2002), *A valóság keresése* (*Hľadanie skutočnosti*, 2008), *Úton a valósághoz, metafizika nélkül* (*Cesta za skutočnosťou bez metafyziky*, 2015), Immanuel Kant: *Életed értelme* (*Zmysel tvojoho života*, 2003), Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása mint megismerés* (*Vôľa k moci ako poznanie*, 2014), F. Nietzsche: *A morál kritikája* (*Kritika morálky*, 2016). Rajtuk kívül több írásom is napvilágot látott a Kalligram által kiadott gyűjteményes kötetekben.

A Kalligramban otthon éreztem magam. Léggöre közel állt hozzám, s bármibe is néztem bele, mindenben felsejlett a filozófia. Ráadásul, amikor a már említett tudományos és filozófiai művek fordítói iránt érdeklődtem, sorra-rendre olyan emberekkel találkoztam, akiket személyesen is ismertem. Közéjük tartozott például Ľubica Hábová, egykori tanítványom a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karáról, ahol néhány évig vendégtanárként a felvilágosodáskori és a német idealista filozófiát tanítottam; a hölgy később kolléganőm lett a Filozófiai Intézetben, ahol mindmáig dolgozik: éles elméjű, kritikus szellemű filozófusnő, aki lelkesen fordított a Kalligram számára angolból – s szerintem ígéretes költőnő is egyben. Egy másik angolossal is találkoztam a Kalligramban: Emil Višňovskýval, az amerikai pragmatizmus lelkes szlovákiai propagátorával, a külföldön is ismert szlovák filozófussal, akit a bölcsészkarról és más intézményekből is jól ismertem. Több kötete és általa fordított könyv jelent meg a Kalligramnál. Ugyanez volt a helyzet Miroslav Marcellivel, több mű szerzőjével és az új idők filozófusainak, mindenekelőtt Michel Foucault-nak a fordítójával; az utóbbinak a Kalligram önálló sorozatot szentelt. Megszületése nyilván Marcelli érdeme volt.

Ezt a felsorolást azonban muszáj abbahagynom, mert nem jutnék a végére. Hiszen a Kalligram csak a *Filozófiai kisokos (Filozofia do vrecka)* jól ismert sorozatában hetvenkilenc könyvet bocsátott útjára, s közülük jóval többet ismerek, mint amennyit nem, s mind-egyikükről tudnék történeteket mesélni, de ez már nem tartozik ide. Nem az a fontos, kit ismertem, hanem hogy ki mit mondott nekem. Csakhogy az én koromban az embernek már joga van a múltidézésre: néhány személyről épp ezért külön kell szólnom.

A már említett sorozaton, a *Filozófiai kisokoson* kívül itt volt még a jogfilozófiai sorozat, az *Exempla iuris (Jogi példák)*, amely, ahogy a Kalligramról olvasható az interneten, „a jogfilozófia történetének és a jog elméletének kulcsfontosságú műveit“ ölelte fel: a sorozatot ketten szerkesztették, s egyikük Alexander Brörtl volt. Néhány sort az alábbiakban neki kívánok szentelni. Nem azt fogom elmondani, mióta ismerem őt, hanem hogy mit adott nekem. Sok mindent kaptam tőle. Brörtl, miként a Kalligramnál megjelent művei is tanúsítják, nemcsak jogász és jogfilozófus, hanem tudós is és satíraíró. Satirikus alkotásait nevezhetjük aforizmáknak, epigrammáknak, de azt hiszem, hogy ezzel keveset mondtunk róluk. Humor hatja át őket, amit Brörtl *Mandzsettára írva*⁷ című kötetének előszavában a neves szlovák humorista, Tomáš Janovic⁸ is elismer. Ezt írja: „...szurkolok a jó humornak és nélkülözhetetlen összetevőinek: a szellemességnek, a sártnak, az éles elmének, s ezért már évek óta nagyon szívesen és csodálattal térek vissza újra és újra Alexander Brörtl igazságaihoz.“ S ugyanígy vélekedik róla Karol Horák⁹ is, aki a *Funkcionális játékoság dicsérete* címmel afféle utószót írt az említett műhöz. Brörtl humora valóban az igazságot árulja el az emberről, miközben bírálja is, helyenként ostromozza és csúfolja, meg-megszurkálja, leleplezi az életben alkalmazott trükkjeit, melyekkel érdekeit juttatja érvényre – s közben mesterien játszik a szavakkal, amelyek egy-egy előtag vagy végződés hozzátoldása, egy magán- vagy mássalhangzó megváltoztatása révén a szerző akaratának megfelelően új értelmet nyernek, hogy elevenbe vágjanak. Végső soron itt valami „örök emberinek“ a jelenkori kritikájáról van szó. Brörtl ráadásul nagyon közel áll a filozófiához, járatos a történetében, és satírái gyakran filozófiával vegyülnek. Egyébként *Az athéni nép Szókratész polgártárs ellen*¹⁰ címmel is írt könyvet. Mindez egyenesen lenyűgözött, s mivel egy terjedelmesebb filozófiai-antropológiai munka megírásába fogtam bele, melyben a humorról is beszéltem, gyakran idézem a Brörtl által a *Lencsefalvában*,¹¹ s mindenekelőtt a *Mandzsettára írva* hasábjain elmondott igazságokat, mi több, az utóbbi kötetet legszívesebben teljes terjedelmében idézném.

Brörtl azonban nemcsak satírák szerzője, hanem tudós is egyben, jogott végzett ember, amiről a fentebb említett, Szókratészről szóló könyvében kívül *A legvégen a bíróság van*¹² című kötete is tanúskodik. S úgy hiszem, igen széles látókörű jogász, hihetetlenül nagy olvasottsággal, aki beszámol, elemez, bírál és könyörtelenül leleplezi a jog eladhatóságát, a vele folytatott manipulációkat az emberi érdekek szolgálatában s mindennek a romboló következményeit. De számomra most nem ez a fontos. Brörtl ugyanis ebben a műben sem tagadja meg satíraírói mivoltát. Tréfát űz mindennel, ami komoly s még annál is komolyabb (az állam törvényei, törvényhozók), humort visz a témákba. Elég elolvasni néhányat azoknak a valós jogi történéseknek taglaló eszmefuttatásoknak a címeiből, amelyek Ausztriához, a Német Szövetségi Köztársasághoz, a Cseh Köztársasághoz vagy a Szlovák Köztársasághoz kötődnek. Ilyenek bukkannak fel: *Az alkotmányosság kis éji zenéje, Óda az alkotmányos örömhöz, A mi alkotmányos cseh dalocskánk...*, *Szlovák alkotmányos tangó, Egy kis mesebeli kukorékolás és kotkodácsolás*. Az utóbbi cím Angliára utal, s Brörtl ezúttal Jonathan Swift művének, a *Gulliver utazásainak* az apropóján szórakozik. A mű a 18. század elején született, s Gulliver mások mellett az angol jogászokat is bírálja és ironizál a rovasukra, mivelhogy érthetetlen zsargont használnak, ezen a nyelven írják a törvényeket, amelyeket aztán további törvényekkel szaporítanak, összekeverik az igazságot a hazugsággal, és így tovább. Brörtl, nyilván azért, hogy közel kerüljön a közelmúlt Németországnak valóságához, a *Gulliver utazásainak* azon részét idézi fel, melyben Lilliput, a nagyhatalom egy másik nagyhatalommal, Blefuscuval háborúzik, azt eldöntendő, hogy a tojást elfogyasztása előtt a keskenyebb vagy szélesebb végén kell-e feltörni. S mi a valóság? Brörtl erre a megállapításra jut: „A Német Szövetségi Köztársaság Alkotmánybírósága Észak-Rajna-Vesztfália Tartományi Kormányának javaslatára a jogszabályok összhangjá-

val kapcsolatos eljárás során 1999. július 6-án hatályon kívül helyezte az élelmezési, mezőgazdasági és erdészeti miniszter 1987. december 10-i, a ketrecekből tenyésztett tyúkok védelmére vonatkozó rendeletét.“ (163. o.) Ezután két hosszabb bekezdés következik és további hosszú idézetek, amelyekben matematikai és geometriai módszerekkel bizonyítják, milyen méretűeknek kell lenniük a ketrecesorokba rendezett tyúkketreceknek, milyen előnyei és hátrányai vannak ennek a megoldásnak a szabadon élő tyúkokhoz képest, hogyan nem lehetnek a ketreceben tartott tyúkok oly módon kótlósok, hogy védve legyenek, merthogy a ketrecekből több tyúk él, és így tovább. S végül Brörtl kommentárja következik: „A vitatott szabályozás a ketreceben történő tenyésztésnél a tyúkok védelmét a minimumra redukálja... Íme, a jogalkotás. Nem fogadhatók el akármilyen rendeletek. Hogyha a jogalkotó nem tudja magát maradéktalanul beleélni a tyúkok természetes viselkedésmódjába, s képtelen védelmezni őket, akkor ezt az alkotmányosság órének kell megtennie. (165. o.)

Brörtl a *Lencsefalvában* sem feledkezett meg a *Gulliver utazásairól*. Ezúttal az amerikaiakról szól, amikor így ír: „A Yahoo! egy 1995-ben ezen a néven alapított amerikai internetes cég. A Yahoo-k¹³ a Gulliver legendás lényei, piszkosak és kellemetlen szokásaik vannak; primitív teremtmények, »a szép kövek« megszállottjai, melyeket a sárban találtak és onnan kapartak ki.“ (28. o.).

Alexander Brörtlben Gulliver modern folytatóját látom. Ily módon csak megerősíti Juvenalis réges-régi kijelentését: „Nehéz nem szatírát írni.“ (Difficile est satiram non scribere.)

Mi az, amit Brörtl adott nekem? A bíróság gépezetébe sosem láttam mélyebben, és szrevettem azonban, hogy az Igazságosságot szoborként már az antik időkől kezdve bekötött szemmel jelenítik meg, s a mérleg egyik serpenyője lehúzza a másikat. A dolognak nem szenteltem különösebb figyelmet, amíg Brörtl meg nem győzött róla, hogy a helyzet a következő: a törvényeket emberek alkotják és értelmezik, ők pedig sosem lesznek függetlenek az érdekeiktől. A pártatlanság és a maradéktalan objektivitás csak eszmény. Nagyon rossz ezt tudomásul venni, de ez a realitás és muszáj vele megbékélni. Csak emberi dolgokkal találkozunk, és semmi olyannal, ami isteni. S minden, ami emberi, viszonylagos is egyben. Ezt a tényt Brörtl még a humorával is kiemelte, amellyel a törvényeken élcelődött. Miközben maga is jogász, mi több, éveken át a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának a tagja volt, és más fontos tisztségeket is betöltött a jogászok világában. Ily módon jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy miként tekintek arra az emberre, akiről most írok. Köszönet mindenért.

Végezetül egy olyan személyiséget szeretnék megemlíteni, akiről eddig szándékosan nem ejtettem szót. Patrícia Elexovára gondolok, német filozófiai művek fordítójára, akiről elmondhatom, hogy a munkámat folytatja egy magasabb szinten. A Kalligram által publikált fordításaival már régebben is találkoztam, neve azonban ismeretlen volt számomra, és úgy képzeltem el őt, mint egy nagyon komoly, szakmailag érett, idősebb hölgyet, aki tökéletesen tud németül és szlovákul. Nagy meglepetés ért azonban, amikor egy alkalommal – az én kívánságomra – Szigeti úr bemutatta őt, s egy szép és mosolygós fiatal nőt láttam magam előtt. (Most is ilyen!) Azóta többször is találkoztunk, és elbeszélgettünk a munkánkról. Amíg én fordítóként főleg a német idealista filozófiára – az előző rendszer szóhasználatával élve: a klasszikus német filozófiára –, tehát Kantra, Fichtére, Hegelre összpontosítottam a figyelmemet, elugorva olykor Feuerbachhoz, Freudhoz és másokhoz, s végül Nietzschehez, Elexová Kantot, Schopenhauert, Jasperst, Steinert és egyéb szerzőket ültetett át szlovákra, s munkáit más kiadóknál is közreadta. Mind ez ideig talán több művet fordított le, mint én több mint fél évszázad alatt.

Egy látogatásom alkalmával Szigeti úr azzal fordult hozzám, hogy egyik-másik fordításom javított újrakiadására lesz szükség – ilyen például Hegel *Történefilozófiája*, amely a Politikai Irodalom Szlovákiai Kiadójánál (Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry) jelent meg 1957-ben. A munkát Elexováknak kellett volna elvégeznie, aki ennél a beszélgetésnél szintén jelen volt. Egyetértettem a javaslattal, mert a fordítás során – egyebek között – mára már elavult terminológiát használtam, amely zavar, ha a fordításba belenézek. Erre sajnos nem került s nyilván már nem is kerül sor. Kár, hogy Hegel legnépszerűbb műve pont a *Történefilozófia*, melynek a *Bevezetője* kifejezetten hemzseg az emberiség törté-

nelméhez kapcsolódó filozófiai gondolatoktól. Lehetséges, hogy Elexová majd kiadja saját fordításában. A jövőre nézvést a lehető legnagyobb kitartást kívánom neki és a lehető legtöbb sikeres fordítást. Jó úton halad, és a német filozófia mélyértelmű műveivel gazdagítja a szlovák kultúrát. Az általa használt szlovák nyelv éppoly bámulatos, mint a bátorsága. A legfajtsúlyosabb filozófiai művek fordítására szánta el magát – példaként említhető Hegeltől a *Szellem fenomenológiája*, Kalligram, 2015, vagy Schopenhauertől *A világ mint akarat és képzet*, Kalligram, 2010) –, és a feladatokat csodálatra méltóan elvégezte.

A Kalligrammal megtett utamról nagyjából ennyit akartam elmondani. Őszintén sajnálom, hogy – miként hallom – a pozsonyi Kalligram befejezi a tevékenységét. Hogyha ez igaz, akkor nemcsak a magam nevében mondok neki köszönetet, hanem mindazért is, amit a szlovák kultúráért tett. Nem mindegyik kiadónk büszkélkedhet ilyen produkcióval, s ráadásul ilyen értékessel. Örülök, hogy Szigeti urat is megismerhettem, és a legjobbakat kívánom neki.

Fordította és a jegyzeteket írta: G. Kovács László

JEGYZETEK

- 1 Ruttká szlovák neve Vrútky, Turócszentmártoné Martin (korábban Turčiansky Svätý Martin)
- 2 Prešov
- 3 Juraj Jánošík (1688-1713), betyár, „hegyi legény”, a szlovák történelem s mindenekelőtt a néphagyomány legendás alakja; a hőssé stilizált Jánošík hosszú időn keresztül az elnyomottaknak és szegényeknek igazságot szolgáltató mítikus alakként volt jelen a köztudatban és a művészet világában, az elmúlt években azonban szerepének és jelentőségének tényyszerű, reális megközelítése vált meghatározóvá.
- 4 Pavol Dobšinský (1828-1885), szlovák evangélikus lelkész, folklorista, író, kora kulturális életének kiemelkedő képviselője; meséskönyvei mindmáig nagyon népszerűek.
- 5 Ľudovít Štúr (1815-1856), szlovák politikus, publicista, nyelvész, költő, a reformkor szlovák nemzeti mozgalmának meghatározó alakja. A köréhez tartozó irodalmárokat, közéleti személyiségeket a történetírás és az irodalomtörténet a Štúr-nemzedék megnevezéssel illeti: a névadóhoz hasonlóan igen fontos szerepet játszottak a szlovák nemzettudat kialakításában, a nemzeti kultúra megalapozásában.
- 6 A megnevezés a Csehszlovák Köztársaság 1939 márciusában bekövetkezett megszűnése idején létrejött, 1945 tavaszáig fennállt Szlovák Köztársaságot jelenti, melynek léte a hitleri Németország jóindulatától függött, s a kül- és belpolitika terén is messzemenően alkalmazkodott a Harmadik Birodalom különböző elképzeléseihöz és kívánalmaihoz.
- 7 *Zapísané na manžetu*, Kalligram, 2005
- 8 Tomáš Janovic (1937-), próza-, színmű- és szövegíró, költő, publicista, rádió- és tévéjátékok szerzője.
- 9 Karol Horák (1943-), szlovák próza- és drámaíró, irodalomtudós, színháztörténész, egyetemi tanár.
- 10 *Aténsky ľud proti občanovi Sokratovi*, Kalligram, 2006
- 11 *Lentilkovo*, Kalligram, 2016
- 12 *Na konci je súd*, Kalligram, 2015
- 13 Az itt említett lények a magyar fordításban „jehuk” néven szerepelnek.

Teodor Münz (1926): szlovák filozófus, filozófiatörténész, a szlovák és német filozófiatörténet neves szakértője, Kant, Hegel, Feuerbach, Nietzsche, Freud és mások műveinek tolmácsolója. Pályafutása nyugdíjba vonulásáig elsősorban munkahelyéhez, a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetéhez kötődött: tudósként főleg a felvilágosodás korának bölceletével, a klasszikus német filozófiával és az ismeretelmélettel foglalkozott. Vitathatatlan érdemei vannak a szlovák filozófiai terminológia kialakításában, és szakfordítói munkássága is igen jelentős.